

УДК 811.161.2'367.52

Л. І. Стрій

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ РИТУАЛЬНИХ ТЕКСТІВ

Статтю присвячено дослідженню мовних особливостей українських політичних ритуалів, реалізованих у політичних текстах. Обґрунтовано поняття ритуальності політичного дискурсу та визначено політичний ритуал як одну з репрезентативних форм української політичної комунікації. Доведено категорійний статус ритуальності як параметра функціонування політичного дискурсу. Здійснено лінгвостилістичний і дискурсивний аналіз текстів, що функціонують у політичних ритуалах. Визначено жанрові різновиди ритуальних текстів і представлено їх вербальну специфіку.

Ключові слова: політичний дискурс, політична комунікація, політичний ритуал, політичний ритуальний текст.

Актуальність дослідження. До актуальних проблем сучасної політичної лінгвістики належить розробка та диференціація базової терміносистеми, висвітлення специфіки структурування й функціонування жанрових різновидів політичних текстів, з'ясування особливостей функціонування лексичних і граматичних засобів у політичному дискурсі тощо. На особливу увагу заслуговує визначення параметрів політичної комунікації (далі – *ПК*) як засадничих ознак функціонування політичного дискурсу (далі – *ПД*) – міфологізації, театралізації, ритуалізації й агональності. Серед цих параметрів ритуалізація має актуалізовану семіотичну специфіку: вона поєднує елементи різних знакових систем, зокрема вербальні, просторові та візуальні, серед яких домінують перші. Ритуальна політична комунікація реалізується через мовленнєві жанри привітання, інавгураційної промови, побажання, подяки, некрологу та інших, характерною рисою яких є перевага фативи над інформативністю, увиразнення етикетного характеру вербаліки та загальної комунікативної ваги цих жанрів у сфері політичних інтеракцій. Проте мовні проблеми реалізації ритуалізації в українському ПД залишаються не вирішеними.

Ступінь розроблення проблеми. Дослідження різних аспектів ПК в українському мовознавстві представлено поодинокими розвідками (Т. Ковалевська, Н. Кондратенко, Н. Кутуза, К. Серажим, Л. Синельникова та ін.), тоді як у зарубіжній, зокрема російській, лінгвістиці мовні проблеми політичної комунікації вивчено досить ґрунтовно й цілісно (А. Баранов, В. Дем'янов, Е. Лассан, П. Паршин, І. Черепанова, А. Чудінов, О. Шейгал та ін.). Ритуал у семіотично-

му аспекті частково досліджено в межах семіотики мистецтва (Н. Мечковська) та комунікативістики (Г. Почепцов). Лінгвісти зосередили увагу на особливому типі дискурсу – ритуальному (В. Карасик), а також ритуалізації як одному з параметрів ПК (Н. В. Кондратенко). Серед ритуальних жанрів ПК опрацьовано лише жанр інавгураційної промови (О. Горіна, О. Спиридовський, А. Тазміна, Л. Чикілева, О. Шейгал та ін.), інші ж ритуальні жанри, їхня структура, семантика та прагматична скерованість узагалі залишилися поза увагою науковців.

Об'єкт дослідження – політичний ритуал в українському ПД, **предмет** дослідження – мовні особливості ритуальних текстів українського ПД.

Викладення основного матеріалу дослідження. Ритуальна специфіка ПД полягає в наявності певних дій, підпорядкованих відповідним вимогам: «зумовленість хронотопу, визначеність учасників, етикетність вербального складника, регулярність або періодичність, значущість для конкретного соціуму» [3, с. 38]. Зумовленість хронотопу пов'язана з тим, що ритуальні дії відбуваються не безсистемно, випадково, а в закріпленій час у відповідному просторі, тобто нічого випадково чи спонтанного в ритуалі немає. У лінгвістиці подають таку дефініцію політичного ритуалу (далі – *ПР*): «політичний ритуал – сукупність традиційних дій, що здійснюються у визначеному порядку, тобто певні норми і форми символічної політичної поведінки» [1, с. 228]. При цьому органічне поєднання вербальних і невербальних елементів не дає стверджувати пріоритет будь-якого з компонентів. У ПК комунікації ПР передусім пов'язані з переломними моментами в житті суспільства та важливими святами й урочистостями, напр.: *Україна разом з усім людством наближається до епохального рубежу, за яким – ХХІ століття і третє тисячоліття. У переддень цієї хронологічної віхи ми водночас переступаємо і через доленосний історичний рубікон. Саме так слід розглядати і оцінювати волевиявлення українського народу на президентських виборах* (Інавгураційна промова, Л. Кучма, 1999). А. Кравець вважає, що «ритуал потрібно розглядати як «надійний спосіб формування стереотипів поведінки, як символічну дію, в якій певна спільнота «проживає» важливі для неї події» [4, с. 78]. На думку О. Д. Бойко, «пріоритетними цілями використання політичного ритуалу є: а) забезпечення контролю соціальної психіки у великих і малих групах у процесі захоплення, використання, утримання політичної влади; б) закріплення та підтримання необхідних для здійснення впливу норм поведінки і стосунків; в) усталення та канонізування стереотипних дій» [1, с. 229]. Цим завдання підпорядковане й всі ПР, що орієнтовані на ідею об'єднання народу навколо свого лідера як міфологічної фігури. Для всіх учасників проведення ПР є дуже важливим, тому що «на соціальному рівні політичний ритуал виконує ідеологічну функцію (формування і збереження групової ідеології, що пояснює та регламентує поведінку групи) та ідентифікаційну (створення і збереження позитивного образу «ми») [1, с. 229]. Політичний лідер ототожнює себе з народом, виступає разом з усіма учасниками ритуалу як єдина потужна сила, напр.:...*спільними зусиллями інститутів*

влади, громадських та правозахисних організацій **ми подолаємо** проблеми перехідного періоду і перетворимо Україну в одну з провідних держав світу, де право жити гідно буде наповнене реальним змістом (Привітання з Міжнародним днем прав людини, В. Янукович, 2007).

Ритуалізація ПК ґрунтується на взаємоперетині ПД з релігійним. О. Й. Шейгал, порівнюючи ці два типи дискурсів, зазначає, що «сприйняті некритичною свідомістю і підкріплені вірою в авторитет лідера (царя земного і небесного), політичні гасла стають постулатами політичної релігії» [6, с. 28–29]. Політичне мовлення здатне виконувати магічну, ритуальну функцію, яка подібна до магічної функції заклинань у первісних суспільствах. Не випадково політичні промови побудовано на принципі синтаксичного паралелізму з багатократним повтором подібних за будовою фраз, що впливають на реципієнтів як замовляння, напр.:

Ми обрали достаток, бо не може бідність принижувати землю, розроблену хліборобським плугом.

Ми обрали справедливість, бо не може беззаконня стати нормою в державі, де було тисячу років тому укладено кодекс законів Руська правда.

Ми обрали свободу, бо не може тиранія панувати над спадкоємцями козацької республіки, де ще триста років тому була написана перша в світі Конституція.

Ми обрали незалежність. Бо ми є нащадками поколінь, які віками мріяли про Українську державу, здобували волю своїм потом і кров'ю (Інавгураційна промова на Майдані Незалежності, В. Ющенко, 2005).

Цей фрагмент подібний до стилістичної фігури «період», що передбачає виокремлення двох нерівнозначних частин з висхідною та спадною інтонацією; наявність однакових за синтаксичною будовою конструкцій (тут це складно-підрядні речення з підрядними причини, головна предикативна частина яких має структуру **Ми обрали + об'єктна синтаксема абстрактної семантики** (*справедливість, свобода, достаток, незалежність*); підрядна частина приєднується причинним сполучником *бо*; підрядні частини мають інверсійний порядок слів, починаючись з модального компонента складеного дієслівного присудка **не може + інфінітив** (*принижувати, панувати* тощо). Лише в останньому висловленні фіксуємо певну трансформацію, посилення синтаксичної ваги підрядної частини, що актуалізована за допомогою парцеляції.

Залучення до політичної риторики потужних стилістичних прийомів демонструє реалізацію магічної функції мови. На мовному рівні це насамперед виражається у вживання синтаксичних повторів спільного ритмічного малюнка, напр.: **Україну** пізнав світ. **Україна** стала популярною. **Україна** стала бажаною, навіть модною у світі (Привітання з Новим роком, В. Ющенко, 2006), **Доброї долі я бажаю** всім нам. **Доброї долі я бажаю** кожній нашій оселі й особливо тим, які відбудовані після негоди або зведені, аби вперше зустріти Різдво Христове. **Доброї долі я бажаю** всій нашій державі і всій світовій Україн-

ській родині (Привітання з Різдвом Христовим, В. Ющенко, 2009); у використанні риторичних запитань, напр.: *Хіба не є для нас уроком досвід інших країн, небайдужих нам, коли вони стають іграшкою в руках могутніх третіх сил? Хіба не бачимо ми, як спекуляції політиків на зловісних стереотипах минулого відроджують до життя комплекси, що, здавалось би, назавжди відійшли в історію? І – хіба не в змозі ми зробити свої, українські уроки з цих процесів навколо нас?* (Привітання з Новим роком, Л. Кучма, 2004); у підвищеній образності та метафоричності ритуального тексту, напр.: *Крізь зиму, крізь роки, крізь тисячоліття летить на саях до України вічне Різдво як надія, як блага вість, як народження Бога* (Привітання з Різдвом Христовим, В. Ющенко, 2009); *Влада буде жорсткою і послідовною, аби не дати розхитати українського човна і зробити його розмінною картою в торгах чужих до України сил* (Привітання з Новим роком, Л. Кучма, 2004); у використанні антитези та семантичних протиставлень, напр.: *Рік непростий, а можливо – і найскладніший в історії незалежної України. Це був рік досягнень і викликів, розчарувань і нових надій* (Привітання з Новим роком, В. Янукович, 2014) тощо. Саме магічна функція мови, з якої випливає й сугестивна функція, зближує ПД з релігійним і дозволяє провести паралель між сучасними політичними системами та примітивними суспільствами. Особливо це помітно на рівні міфологічності та ритуалізації ПД: з одного боку, політичні лідери виконують роль шаманів, колдунів, тому що вони обіцяють неймовірні речі в майбутньому за допомогою відповідних впливових технік, а з іншого боку – політичних лідерів сприймають як ідеал або божество, що має унікальні здібності (це передусім характерно для тоталітарних держав).

Для реалізації магічної функції мови використовують ритуали: «Вдале використання магічного слова – це ще не все. Щоб воно мало максимальний ефект, нове слово потрібно підкріпити новими ритуалами» [2, с. 206]. Зважаючи на це, в ПД активізують різні ритуальні форми та використовують символічні предмети з ритуальною метою. Наприклад, в Україні ритуал інавгурації Президента передбачає клятву на двох священних текстах – Пересопницькому Євангелії та Конституції України, що позначено і в текстах інавгураційних промов, напр.: *Щойно я склав Присягу Президента України. Що я відчував, тримаючи руку на Святому Пересопницькому Євангелії? Відповідальність і смиренність. Перед народом України, який у ході вільного волевиявлення віддав за мою кандидатуру більшість голосів* (Інавгураційна промова, В. Янукович, 2010). Вплив ритуальних предметів на суб'єктів політичних ритуалів та аудиторію є потужним, він здійснюється на семіотичному рівні.

Ритуальні тексти мають чітко регламентовану структуру, обов'язковими компонентами якої є звертання, констатувальна частина та оптативна частина, напр.: *З Новим роком, з Різдвом Христовим, дорогі друзі! Бажаю Вам здоров'я, щастя і веселих свят. Ще один рік залишив слід в історії України. Чим він запам'ятався? Ми провели Європейський чемпіонат з футболу, який*

став справжнім святом для вболівальників. Українці переконали себе і весь світ, що на шляху до високої мети для нас немає нездоланих перешкод (...) Тепер ми сповнені рішучості об'єднати в творчій роботі в інтересах народу України всі конструктивні політичні сили. Тому що в Новому році на нас чекає багато складної роботи. Ми докладемо всіх сил, щоб підтримати зростання внутрішнього ринку, будемо захищати кожне робоче місце в Україні, будемо підтримувати експорт українських товарів. (...) **Дорогі друзі!** Новорічні свята – час надій і побажань. Я бажаю всім нам миру, любові, здоров'я, оптимізму та втілення в життя кращих сподівань. Щиро вітаю Вас з Новим Роком і Різдвом Христовим! (Привітання з Новим роком і Різдвом Христовим, М. Азаров, 2013). Звертання, у якому зазначено адресата, розпочинає ритуальний текст, однак може дублюватися і далі в тексті з різними варіаціями – в наведеному прикладі адресата іменується двічі однаково. Оптативна частина містить побажання, розташування її не є фіксованим: у цьому новорічному привітанні оптативна частина вміщена спочатку після першого звертання, оскільки вона передає основну інтенцію мовця – привітати адресата і побажати всіляких гарздів, а вдруге – майже в кінці тексту, де поєднано з безпосереднім вітанням. Констатувальна частина повідомляє інформацію, що і так знайома адресату: в новорічному привітанні це перелік основних здобутків за минулий рік та планування наступного року. За такою структурною схемою створюють більшість ритуальних текстів, зокрема вітального характеру.

А. Чудінов серед ознак ПК називає ритуальність та інформативність: «за загальним правилом, політичні тексти повинні бути максимально інформативними, тобто реалізовувати комунікативну функцію. Однак ПК часто є ритуальною, тобто характеризується фіксованою формою та відсутністю настанови на новизну змісту» [5, с. 58]. На думку дослідника, основне завдання ритуальної комунікації – фіксування своєї прихильності до чинних правил та підтвердження своєї соціальної ролі, напр., президентські привітання з Новим роком: *Піднімаючи цей святковий келих за здоров'я кожного з вас і моєї сім'ї – **президенти теж люди**, – хочу закликати вас пам'ятати, чийх батьків ми діти. **Ми – нащадки** Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Богдана Хмельницького, Івана Франка, Михайла Грушевського, Тараса Шевченка, Лесі Українки – маємо пишатися, що живемо в часи незалежної держави, про яку мріяли і за яку боролися, і яку тепер розбудовувати нині сущим поколінням українців* (Привітання з Новим роком, Л. Кучма, 2004). Президентська ритуальна комунікація налаштована на актуалізацію соціальної ролі – Президента України, що посилюється упродовж тексту. особливо вияскравлено це в інавгураційних промовах, напр.: ***Я – президент всієї України*** (Інавгураційна промова на Майдані Незалежності, В. Ющенко, 2005).

Ритуальні тексти в ПК зазнають значних трансформацій, оскільки інформативність та агітаційність переважають над фатичністю, при цьому такі тексти містять велику кількість метафор та порівнянь, напр.: *Після здобуття Неза-*

лежності України вкотре **намагалися приспати**. Однак свавілля тих, хто хотів правити нашим народом, **вреши-реши** призвело до протилежного ефекту – **Україна повстала**. Повстала обкраденою, дезорієнтованою, штучно розділеною. І в такому стані їй судилося **потрапити у вогонь** розв'язаної кремлівськими **карликами війни**. Та попри це, здорові інстинкти самозбереження, бажання жити і самотійно вершити власну долю взяли гору. **Україна прокинулася і бореться**, надолужує втрачене, **торує** собі шлях у майбуття (Привітання з Різдом Христовим, Д. Ярош, 2015). У цьому прикладі метафори мають здебільшого персоніфікований характер, оскільки України уподібнюється до людини, живої істоти. Крім того, представлені й інші метафори (**карлики війни**, **потрапити у вогонь**). Образність ритуальних промов не знецінює їхньої ритуальності, а додає впливовості та риторичності, що здавна характерно для політичної риторики, зокрема усних промов, напр.: *Наша країна – це велика **родина**, життя якої ґрунтується на базових людських цінностях – любові, добрі, справедливості, мирі та злагоді. А в **родині**, як відомо, трапляється різне. Бувають і непорозуміння, і сварки* (Привітання з Новим роком, В. Янукович, 2014). Образність ритуальної комунікації зорієнтована на посилення її впливової сили з використанням стилістичних прийомів і фігур, що з часів античності характерні для політичного мовлення. І незважаючи на те, що в ритуальних текстах мінімізовано настанову на агітаційність та переконання, вони також мають сугестивну силу, реалізовану насамперед на мовному рівні.

Отже, ритуалізація є одним з визначальних параметрів ігрової сутності ПД в українській ПК, що реалізований у конкретних текстах – промовах політиків різних рівнів, присвячених урочистим датам і святковим дням.

Висновки і перспективи дослідження. Ритуалізація є вираженням перетину ПД з релігійним та ґрунтується на магичній функції мови, що насамперед реалізована в ПР. ПР – це реалізація форм символічної поведінки в ПК, сукупність церемоній і дій знакового характеру, що має надціннісний характер і є значущим для суспільства. ПР конденсується навколо політичного лідера, що демонструє свою винятковість та обраність. Ритуальна специфіка політичного дискурсу полягає в наявності певних дій, підпорядкованих відповідним вимогам: зумовленість хронотопу, визначеність учасників, етикетність вербального складника, регулярність або періодичність, значущість для конкретного соціуму.

Перспективи подальших досліджень ритуальних жанрів ПД полягають у виокремленні комунікативних ролей, реалізованих політиками у ПК, та в моделюванні комунікативної взаємодії в межах ритуальних жанрів.

Література

1. Бойко О. Д. Політичне маніпулювання : [навч. посібник] / О. Д. Бойко. – К. : Академвидав, 2010. – 432 с.
2. Кассирер Э. Техника современных политических мифов / Э. Кассирер // Антология культурологической мысли. – М. : Изд-во РОУ, 1996. – С. 204–209.

3. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс : текстуалізація реальності : [монографія] / Н. В. Кондратенко. – Одеса : Чорномор'я, 2007. – 156 с.
4. Кравець А. Політична антропологія : [монографія] / А. Кравець. – Дніпропетровськ : Нац. металургійна академія України, 2012. – 178 с.
5. Чудинов А. П. Дискурсивные характеристики политической коммуникации / А. П. Чудинов // Политическая лингвистика : [сб. научн. трудов] ; ред. А. П. Чудинов. – Екатеринбург, 2012. – Вип. 2 (40). – С. 55–61.
6. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : [монография] / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.

References

1. Boyko, O. D. (2010). Political manipulation [Politychne manipulyuvannya], Kyiv, Academic Edition, 2010, 432 pp.
2. Cassirer, E. (1996), Technique of modern political myths [ekhnika sovremennykh politicheskikh mifov] // Anthology of Cultural Thought, Moscow, Publishing House of the ROC, 1996, P. 204–209.
3. Kondratenko, N. V. (2007), Ukrainian Political Discourse: Textualization of Reality [Ukrayins'kyu politychnyy dyskurs : tekstualizatsiya real'nosti], Odessa, Black Sea, 2007, 156 p.
4. Kravets, A. (2012), Political Anthropology [Politychna antropohiya], Dnipropetrovsk, Nats. Metallurgical Academy of Ukraine, 2012, 178 p.
5. Chudinov, A. P. (2012), Discursive characteristics of political communication [Diskursivnyye kharakteristiki politicheskoy kommunikatsii] // Political Linguistics: [Sat. scientific. works]. Ekaterinburg, 2012, V. 2 (40), P. 55–61.
6. Sheigal, E. I. (2004), Semiotics of political discourse: [Semiotika politicheskogo diskursa], Moscow, Gnosis, 2004, 326 p.

Striy L. I.

LANGUAGE FEATURES OF POLITICAL RITUAL TEXTS

The article is devoted to the study of linguistic peculiarities of Ukrainian political rituals, implemented in political texts. The concept of ritualism of political discourse is substantiated and the political ritual as one of the representative forms of Ukrainian political communication is defined. The categorical status of ritualism as a parameter of the functioning of political discourse is proved. Linguistic and discursive analysis of texts functioning in political rituals is carried out. The genre types of ritual texts are defined and their verbal specificity is presented.

Key words: political discourse, political communication, political ritual, political ritual text.